

38. Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil ekinin Almandadaki eşdeğerlilikleri üzerine**Eyüp ZENGİN¹****APA:** Zengin, E. (2022). Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil ekinin Almandadaki eşdeğerlilikleri üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 610-632. DOI: 10.29000/rumelide.1105424.**Öz**

Yabancı dil olarak Almandanın öğretiminde, Türkçedeki fiilimsi yapıların anlaşılması ve bunların Almandaya aktarılması, Almandaca öğrenenler için anlaşılması zor olan temel konulardan biri olmuştur. Bu zorluk esas itibarıyla Türkçedeki fiilimsi yapıların yeterince anlaşılabilmesi ve bunların Almandadaki eşdeğerliliklerinin belirlenememesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu konunun anlaşılmasında güçlükler ortaya koyan diğer bir husus ise, Türkçede ve Almandada birleşik cümle yapılarının bağlanma şekillerinden ve bu yapıların farklılıklar arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira birleşik cümle yapıları Türkçede genel itibarıyla bağlayıcı (Junktor) olarak adlandırılan fiilimsi ekleriyle, Almandada ise bağlaç (Konjunktion) ile bağlanmaktadır. Diğer önemli bir farklılık ise, her iki dilde de birleşik cümle yapılarında, temel cümlenin bir ögesi olarak görev yapan yan cümlenin, Türkçede çekimsiz fiilli (infinit), Almandada ise çekimli fiilli (finit) olmasıdır. Bu iki dilin birleşik cümle yapılarındaki zikredilen bu farklılıklarına rağmen, benzerliklerin farklılıklardan daha çok olduğunu söyleyebiliriz. Türkçedeki fiilimsi yapıların anlaşılıp çözümlenebilmesi, bunların Almandadaki eşdeğerliliğinin daha kolay algılanabilmesini ve aktarılabilmesini kolaylaştıracaktır. Bu çalışma ile Türkçede tartışma konusu olan, üzerinde farklı görüşlerin ve tanımlamaların yapıldığı –mAdAn zarf-fiil ekinin açık (explizit) ve örtük (implizit) anlamları ve görevleri araştırılmış, bunların Almandada hangi eşdeğerlilikleri ile karşılık bulduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ayrıca –mAdAn zarf-fiil ekinin yapı olarak Almandada nasıl anlaşılması ve çözümlenmesi gerektiği üzerinde durulmuş farklılıklar, benzerlikler ve zaman bağıntıları karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir.

Anahtar kelimeler: zarf-fiil, yan cümle, bağlayıcı ve bağlaç, eşdeğerlilik**The equivalence of the Türkish –mAdAn gerund in German****Abstract**

Understanding the verbal structures in Turkish and transferring these into German has been one of the main issues that were difficult to understand for German learners in teaching German as a foreign language. This challenge is mainly due to an inadequate understanding of verbal structures in Turkish and the students' inability to determine their equivalence in German. Another problem faced in understanding this subject arises due to different connection ways of combined sentences in German and Turkish, and therefore the structures differ between these two languages. The combined sentence structures are generally linked in Turkish with verbal attachments called junction (Junktor) and in German with a conjunctive (Konjunktion). Another critical difference is that in the combined sentence structures in both languages, subordinate sentences are infinite in Turkish while finite in German. Despite these differences in the combined sentence structures, we can say that the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü (Sakarya, Türkiye), ezengin@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9269-6919 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 11.03.2022-kabul tarihi: 20.03.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1105424]

similarities are more common than the differences. Understanding and analysing the verbal structures in Turkish will make it easier to detect and transfer their equivalence in German. This study aims to reveal the explicit (explizite) and implicit (implicitly) meanings and tasks of the gerund (-mAdan in Turkish), which are the subject of discussion in Turkish and on which there are different views and definitions. The study aims to determine which equivalents they correspond to in German. In this study, the differences, similarities and time-related differences that have been emphasized on how -mAdAn gerund should be understood and resolved in German as a structure are given comparatively.

Keywords: gerund, subordinate sentence, junction and conjunctive, equivalence

Giriş

Türkçenin söz diziminde fiilimsi yapılar içerisinde oldukça geniş bir yer tutan zarf-fiiller, fiillerin kök veya gövdelerine getirilen zarf-fiil ekleriyle oluşturulan yapılardır. Zarf-fiil ekleri kaynaklarda genel itibarıyla -A, -All, -ArAk, -Ip, -IncA, -mAdAn, -ken olarak verilmiş, ancak birleşik zarf-fiiller üzerinde çok durulmamıştır. Gülsevin (2001: 129–143) birleşik zarf-fiilleri 91 başlık altında toplayarak sistematik bir biçimde açıklamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki zarf-fiiller konusu Türkçe dilbilgisinin söz dizimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türkçe ve Almancadaki sentaktik yapıları karşılaştırırken, üzerinde durduğumuz zarf-fiil ve birleşik zarf-fiillerin her birinin Almancadaki eşdeğerliliklerinin farklı yan cümle çeşitleri olduğunu tespit edebilmekteyiz. Almancanın söz dizimi içerisinde de bu eşdeğerliliklerin geniş bir yer tuttuğunu görebilmekteyiz. Bizi burada asıl ilgilendiren husus ise, yabancı dil Almancanın öğretiminde bu eşdeğerliliklerin tespiti, anlaşılması ve çözümlenmesinin bir sorun teşkil etmesidir. Bu açıdan bakıldığında yabancı dil Almancanın, hatta diğer yabancı dillerin öğretiminde de fiilimsi yapıların anlaşılmasının büyük bir öneme haiz olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda yapılan birçok çalışmada (Ersen-Rasch, 2011; Sarı, 2014; Savaşçı, 1998; Rolffs 1997) hem Türkçenin yabancılara öğretiminde hem de Türklerin yabancı dil öğrenmesinde, fiilimsi yapıların ve bunların eşdeğerliliği olan yapıların anlaşılmasında ve aktarılmasında sorunlar ortaya çıktığı görülmüştür. Fiilimsi yapıların, dolayısıyla zarf-fiillerin ve bunların eşdeğerliliklerinin açıklanması, yabancı dil öğretiminde önem arz etmektedir.

Zarf-fiiller isim çekimine girmemeleri, tarz ve durum bildiren sözcükler olmaları dolayısıyla sözcük bilgisi bakımından zarf/edat olarak; söz dizimi bakımından da zarf (tümleci) olarak değerlendirilirler. Zarf-fiil; bir kişinin bir hareketi yapmak için başvurduğu, ikinci derecedeki bir hareketi karşılayan, asıl harekete yardım eden 'hükümsüz' hal fiili veya hal kipi olarak da tanımlanabilmektedir (Yılmaz, 2010: 21). Araştırmamızın konusu olan –mAdAn zarf-fiil eki Türkçede üzerinde tartışılan bir konudur. Bu tartışma daha çok ekin yapısı ve tarihi süreç içerisindeki değişimi üzerinedir. Buna paralel olarak bu ekin ve bu ekle kurulu zarf-fiil ve zarf-fiil gruplarının Almancadaki eşdeğerlilikleri de farklı yan cümle şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Almancada eşdeğerliliği olan bu yapılar, sentaktik açıdan doğru cümleler olarak kurulabilse de semantik olarak yanlış anlaşılma ve aktarmalara neden olabilmektedir. –mAdAn zarf-fiil ekinin Türkçede olumsuzluk, zaman, şart, eylemin tarz ve şekli, vb. anlamlar verebilmesi açısından tartışılan bir konu olması, doğal olarak Almancadaki eşdeğerliliklerinin de farklı yan cümle yapılarıyla anlam bulmasına yol açabilmektedir. Ancak –mAdAn zarf-fiil ekinin Türkçede ifade ettiği anlamlar ve bunların Almancadaki eşdeğerlilikleriyle karşılaştırılması, bu konuda anlaşılabilen birçok hususun da çözüm bulmasına yardımcı olmaktadır. Bu konuda yapılan karşılaştırmalı çalışmalar bize bu anlamda birçok ipucu vermekte ve özellikle Türkçede soru işareti oluşturan birçok hususun açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmalarda yabancı

kaynaklara daha kolay ulaşabilmemiz ve bunları çözümleyebilmemizin de bunda katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Zira karşılaştırmalı çalışmalar sırasında farklılıklar ve benzerliklerden yola çıkılarak anlaşılması güç birçok karmaşık yapıyı daha kolay anlayabilmek ve çözüm önerileri sunmak mümkün olabilmektedir.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmada –mAdAn zarf-fiil ekiyle ilgili yapılan tanımlamalar, bu eke yaklaşım şekilleri ve bu konudaki değerlendirmeler ortaya konmaya çalışılmıştır. –mAdAn zarf-fiil eki ve bu ekle kurulu zarf-fiil yapılarının –ki biz bunları yan cümle olarak adlandırıyoruz- hangi anlamları verebildiği araştırılmıştır. Bu konuda farklı ve benzer görüşlere, bu ekin ön plana çıkan olumsuzluk ve zaman anlamlarının dışında örtük (implizit) anlamlarına ve ortaya konan görüşlere yer verilmiştir. Verilen örnek cümleler ve bunların Almanca veya Türkçe eşdeğerlilikleri, bunların benzer ve farklı yönleri karşılaştırmalı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca –mAdAn zarf-fiil ekinin Almandaki eşdeğerliliği olan bağlaçlar ve bu bağlaçlarla kurulu yan cümle yapıları ve alternatif şekilleri de yine karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Sentaktik ve semantik benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuş, temel hedef olarak karşılaştırmalı bir sistem içerisinde bu yapıların nasıl anlaşılacağı, kaynak dilden erek dile, erek dilden kaynak dile nasıl aktarılacağı hususunda ortaya çıkan tereddütlere ışık tutulmuştur. Bu çalışmada –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu fiilimsi yapılar yan cümle olarak adlandırılmış ve bu çalışmada yapılan çalışmalar bu istikamette kurgulanmıştır. Noam Chomsky'nin üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı derin yapı yüzey yapı ayrımı, bize Türkçedeki fiilimsi yapıları yan cümle olarak değerlendirebilme ve bunu açıklayabilme imkanını sunmaktadır. Bu kuram ile derin yapıdaki müstakil cümlelerin fiilimsi yapıya dönüşerek temel cümleye nasıl bağlandığını ortaya koyabilmekteyiz. Karşılaştırmalı verilen örnek cümlelerde, cümlelerin Türkçe ya da Almanca karşılıkları, cümlelerde anlam ve söz dizimi açısından kopmalara mahal vermemek için yan yana değil alt alta verilmiştir.

Kuramsal çerçeve

Cümleye yeni bir bakış açısı getiren Noam Chomsky, üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı, derin yapı yüzey yapı ayrımı ile bu zamana kadar yapılan çalışmalarda dilin yüzey yapı ile sınırlı tutulan yapısal dil bilim görüşüne yeni bir boyut kazandırmıştır. Noam Chomsky kuramı ile cümlelerin görünen, bilinen, konuşulan soyut yüzey yapısından ibaret olmadığını, yüzey yapıda ortaya çıkan dil kullanım olgularının derin yapısının olduğunu, bunların önce insan zihninde kurgulandığını ve birtakım dönüşümlerle yüzey yapıda ortaya çıktığını açıklamıştır. Noam Chomsky'nin kuramı ile cümleye bakış açısı değişmiş, kuram diğer disiplinlerde de işlev kazanmıştır.

Noam Chomsky'nin dil konusundaki görüşleri sürekli değişime uğramış, 1981 yılında, bizim yan cümle çalışmalarımıza da ışık tutan Yönetme Bağlama Kuramı'nı (Government and Binding Theory) geliştirmiştir. Bu kuram ile cümlelerin öğeleri arasındaki ilişkiler betimlenmiş, birleşik cümlelerin bir öğesi olarak görev yapan yan cümlelerin nasıl açıklanacağına da ışık tutmuştur. Biz bu kurama göre yan cümle olarak değerlendirdiğimiz Türkçedeki fiilimsi yapıları açıklayabilmekte, bu cümlelerin temel cümleden bağımsız olarak, bağlı oldukları fiilimsi eki ile nasıl yönetildiklerini, fiilimsilerin bir çekimli fiil gibi kendi öğelerini yönetebildiklerini açıklayabilmekteyiz. Üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramına göre birleşik cümle yapıları içerisinde cümlelerin bir öğesi olarak görev yapan fiilimsi yapılar, esas itibarıyla derin yapıda müstakil cümleler iken, dilde ekonomi ilkesine göre emekten ve zamandan tasarruf etmek için birtakım eksiltilemlerle ve dönüşümlerle yüzey yapıya dönüşüp fiilimsi oluşumu içerisinde yansımıştır. Dolayısıyla derin yapıda müstakil iki cümle iken, birinin fiilimsi yapıya dönüşüp bir birleşik cümle olarak

yüze yapıya çıkması söz konusudur. Karabulut (2009: 95), filimsi yapıların, basit yapı, yüklemi çekimli bir cümle iken, öge taşınımı ve dönüşümü sonucunda yeni bir yapıya kavuşan, sıfat-fiilli cümlecikler (relative clauses) olduğunu ve bunların dünya dilleri arasında özgün bir nitelik taşıdığını ifade eder.

Yan cümle olarak değerlendirdiğimiz filimsi yapılar, yönetme bağlama kuramına göre kendi öğelerini yönetebilmekte ve bir cümlede bulunabilecek bütün cümle öğelerine sahip olabilmektedir. Bir temel cümle çekimli fiilin cümle bütün öğelerini yönetebildiği gibi, filimsi yapılar da yönetici öge göreviyle çekimli fiil gibi işlev görmekte ve özne, nesne, tümleç gibi öğeleri alarak filimsi gruplarını oluşturmaktadır. Gencan (1978: 192), fiilimsilerin çift görevli olduğunu; bunların fiilden türetildiği halde isim, sıfat ve bağlaç olabildiklerini, yan cümle kurduklarını ifade eder. Göğüş (1969: 91) fiilimsileri yan cümle olarak niteler ve bunların bağımsız cümle bütün öğelerini taşıyabildiğini; yani yüklem ve öznenin başka, anlam isterlerine göre nesne, dolaylı tümleç ve belirteç alabildiklerini ifade eder. Erdoğan (2015: 246) ise filimsi yapıların çeşitli cümle öğelerini yönetebilme özelliğinin olduğunu ve kendi iç yapısında böyle bir nitelik gösteren filimsi yapıların yan cümle olarak adlandırıldığını ifade eder.

Temel cümle bir ögesi olarak görev yapan yan cümle, temel cümle tarafından yönetilmektedir. Ancak temel cümle, yan cümle yönetiminde olan öğeleri yönetemez. Zira yan cümle öğeleri kendi içerisinde temel cümleden bağımsız, yan cümle yüklemine (filimsiye) bağlı öğelerdir. Ancak temel cümleyi tümleyen cümleler olarak tek başına semantik ve sentaktik açıdan eksiklikleri olan cümlelerdir. Nitekim karşılaştırma yaptığımız yabancı dil Almandaki da yan cümlelerin çekimli fiili olmasına rağmen tek başına tam bir anlam ifade etmedikleri görülür. Türkçedeki filimsi yapılar gibi semantik olarak eksiklik arz ederler. Her iki dilde de temel cümle fiili tarafından yönetilen yan cümle, bir yandan kendi içerisinde sentaktik ve semantik özellikler gösterirken diğer yandan temel cümle bir ögesi olarak işlev görür.

–mAdAn zarf-fiil ekinin yapısı

–mAdAn zarf-fiil eki ile kurulu birleşik cümlelerin derin yapısını incelediğimizde, temel cümle ile yan cümle arasında semantik bir bağıntının mevcut olduğunu tespit edebiliriz. Bu bağıntının olumsuzluk ve zaman bildiriminden ibaret olmadığını ayrıca tarz, olağan dışılık/sıra dışılık, gereklilik, şart vb. bildirimlerinin de olduğunu görmekteyiz. –mAdAn zarf-fiil eki ile kurulu yan cümle, belirtilen bu özellikler açısından temel cümleyi tamamlamaktadır. Bazı araştırmacılar bu ekin yapısını ve tarihi gelişimini şu şekilde açıklamaktadırlar:

Korkmaz (1969: 263) Türkiye Türkçesindeki –mAdAn ekinin eski bir –mAdIn ekinen geldiğini ve bu ekin yapısının doğrudan doğruya Eski Türkçedeki –mAdIn ekinin yapısına bağlı bulunduğunu ifade eder. Yüce (1999: 234) –mAdAn ekinin, isim-fiil eki –mA ile –dAn ayrılma ekinin birleşiminden oluştuğunu ifade eder ve bunu isim-fiilden kurulu zarf-fiiller arasında verir. Göğüş (1968: 125–126) bu ekin, –mA olumsuzluk eki ve –dAn hal ekinen oluştuğunu ve –mA ekinin bazen –mAz olarak da görülebileceğini (–mAzdAn) ifade eder. Gencan (1978: 204) –mAdAn zarf fiil ekinin zaman ulaçları başlığı altında verir ve bunun fiil tabanlarına olumsuz –mA ile –dAn eklerinin getirilmesiyle yapıldığını, –mAdAn evvel, –mAdAn önce şekillerinin daha açık olduğunu ifade eder. Gencan'ın –mAdAn önce açıklaması, bizi bunun Almandaki eşdeğerliliği olan “bevor” (önce) bağlacına götürmektedir. Bir bağlayıcı (Junktor) olan –mAdAn'ın Almandaki asli eşdeğerliliği olan şekli “ohne dass” bağlacıdır. Ancak –mAdAn zaman (Temporalität) ifade ettiğinde “ohne dass” bağlacı yerine, zaman ifade eden

“bevor” bağlacı kullanılır. Nitekim “bevor” bağlacı Almanca’nın cümle çeşitleri içerisinde zaman bağıntılı yan cümleler (temporale Nebensätze) başlığı altında verilir. Eker (2011: 365) ise Türkçe –mAdAn olumsuzluk zarf-fiil ekinin, -mA olumsuzluk çatısı ile ilgisinin olabileceğini ifade ederek ve bu ekin eylemden ad yapan –m ile Altayca olumsuz eylem e-’nin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürerek Tunguz dillerinde e-’nin olmamak, yapmamak anlamıyla yaşadığını belirtir. Demir’e (2006: 470) göre bu zarf-fiil, kendi fiilinin yapılması gerektiği halde yapılmadığını; kendisinden sonraki fiilimsinin, fiilin nasıl yapıldığını; fiilin yapılması için kendi fiilinin yapılmasının koşul olduğunu bildiren bir yapıdır.

Korkmaz (2017: 162) bir başka çalışmasında bu ekin yapısı ve anlamı üzerinde durarak şu açıklamayı yapar: “-mAdAn eki, Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesindeki –mAdIn ekinin ses değişmesine uğramasından oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Fiilden şahsa ve zamana bağlı olmayan “...maksızın” anlamında olumsuz zarf-fiiller türetir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilir: almadan git-, anlamadan oku-, görüşmeden gel-, bilmeden konu-, durmadan bak-, kıvıldamadan otur-, sormadan al- vb.” Yılmaz (2010: 21) ise bu eki söz dizimi içerisindeki görevleri ve anlamı açısından ele alır ve şu şekilde tarif eder: “Zarf-fiiller isim çekimine girmemeleri, tarz ve durum bildiren sözcükler olmaları dolayısıyla sözcük bilgisi bakımından zarf/edat olarak; söz dizimi bakımından da zarf (tümleci) olarak değerlendirilirler. Zarf-fiil; bir kişinin bir hareketi yapmak için başvurduğu, ikinci derecedeki bir hareketi karşılayan, asıl harekete yardım eden ‘hükümsüz’ hal fiili veya hal kipi olarak da tanımlanabilmektedir.” Tuna (1986: 30) farklı bir yaklaşımla bu eki şu şekilde açıklar: “Bu ekle yapılan gerundiumlar yarı gerundium (quasi gerundium)’dur. Burada ayrı ekler mevcuttur. Eklerin birleşmesi ile gerundium fonksiyonu oluşur. –mAksızIn gerundiumu yarı gerundium, -mAdAn gerundiumu ise gerçek gerundiumdur.”

Yapılan tanımlar ve açıklamalardan –mAdAn zarf-fiil ekine, şekil görev ve anlamı açısından iki farklı yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz: Bunlardan biri, bu ekin isim fiil eki –mA ve hal eki –dAn’ın birleşiminden oluştuğu, diğeri ise –mA olumsuzluk eki ile –dAn hal ekinden oluştuğudur. Ancak kapsamlı bir inceleme sonucunda, bu ekin farklı görevlerde ve örtük anlamlarda kullanılabildiği, bu nedenle tanımlamaların hangi açıdan bakılırsa bakılsın eksik olduğu anlaşılmaktadır.

–mAdAn zarf-fiil ekinin kullanım şekilleri

–mAdAn ekinin geçtiği toplam 300 kullanım birimini tespit eden ve ekin işlevlerini inceleyen Yılmaz (2010: 22), ekin getirildiği ögeye sadece zaman ve olumsuzluk anlamı değil; ayrıca tarz, şart, süreklilik, alışkanlık, kesinlik, olağan dışılık/sıra dışılık, tezlik vb. anlamları da kattığını ortaya koymuştur. –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu yan cümle ile bağlı bulunduğu temel cümle arasında semantik ve lojik bir bağıntı olduğu söylenebilir. Bu ekle kurulan yan cümle, temel cümleyi esas itibarıyla olumsuzluk ve zaman bakımından tamamlar. Ancak biraz daha detaylı incelendiğinde örtük (implizit) olarak –mAdAn zarf-fiil eki ile kurulu yan cümlelerin tarz/şekil, şart, süreklilik, olağandışılık, gereklilik gibi özellikler bakımından da temel cümleyi bütünlediği görülür. –mAdAn zarf-fiil eki ve bu ekle kurulu zarf-fiil ya da zarf-fiil gruplarının Almandaki eşdeğerliliklerini karşılaştırdığımızda, Almandaki da yaklaşık olarak aynı anlamların kaydedildiğini görebilmekteyiz. Bu daha çok tarz/şekil, olumsuzluk, zaman ve şart anlamlarında ortaya çıkmaktadır. Bu ekin Türkçedeki ortaya çıkış şekillerini, anlamlarını ve görevlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

Olumsuzluk

Korkmaz (1966: 297) –mAdAn zarf-fiil ekinin olumsuz fiil kökü üzerine -d- yardımcı konsonantı ve -i, -i, -u, -ü zarf-fiil ekleri gelerek oluşmuş bir şekil olduğunu ve -matı, -meti, -matın, -metin, -mayu, -meyü, -mayın, -meyin gibi morfeplerin iç seslerindeki koruyucu ünsüzün geçirdiği -t-, -y- değişimleri sonucunda oluşmuş olabileceğini ve bu ekin bağlayıcı özelliğini de ortaya koyarak iki fiili birbirine bağladığını, yüklemi oluşturan fiil gerçekleştiğinde, ekin eklendiği fiilin henüz gerçekleşmediği anlamını verdiğini söyler. Deny (2012: 822) olumsuzluk ifade eden –mAdAn ekinin eski şeklinin –mAtIn olduğunu, ana cümledeki fiiline göre olan anlamı nedeniyle sonradan ortaya çıkmış bir olumsuzluğu değil, yalnızca kendi yapılışından doğan bir olumsuz anlamı taşıdığını ve asıl olumsuz ögenin yine kendi içinde olduğunu ifade eder. Yılmaz’a (2010: 40) göre yüzey yapıda yardımcı eylem gerçekleşmiyor, asıl eylem gerçekleşiyor görünüyor; -mAdAn’ın işlevi olumsuzluktur: “Hiçbir şey yapmadan dönmüş.” Ergin (1995: 337) bu ekin menfi gerundium eki olduğunu ve çok işlek olduğunu ifade ederek bil-meden, anla-madan, dalgalan-madan, konuş-madan, bekle-meden, bin-meden örneklerini verir.

Banguoğlu (2011: 431–432–436) –mAdAn zarf-fiil ekini; *Karşıtlama Zarfları ve Öncelik Zarfları* başlıkları altında verir ve şu şekilde açıklar:

“Yüklemi buldukları iç cümleyi olumsuzluk veya aykırılık gibi zıt bir ilişkiyle baş cümleye bağlayan zarflara *karşıtlama zarfları* (gérondif adversatif) deriz. Olumsuz anlamlı zarflar vardır ki biri fiil, biri isim olumsuzluk ekleri taşıyan yatık fiillerdir: -meden ve -meksizin zarfları. Bunlar her ikisi iç cümledeki gerundium ekini, yalnız baş cümledeki gerundium ekini anlatırlar: *Çekinmeden söyleyebilirsiniz. Hiç aldurmaksızın devam ettiler.* Bu anlamda onlara yokluk zarfları (gérondif de carence) adını da veririz.”

–mAdAn zarf-fiil ekinin asli görevlerinden biri, olumsuzluk ifade etmesidir. Olumsuzluk anlamında kullanımı irdelendiğinde; temel cümledeki eylemden beklenen ancak yan cümlede bunun yapılmadığı, eksik olduğu bildirilen bir birleşik cümle yapısından oluştuğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile temel cümlede yapılması beklenen ancak yan cümlede gerçekleşmeyen olumsuz bir eylem söz konusudur. Bağlayıcı özelliği olan –mAdAn zarf-fiil eki, temel cümle yan cümle bağlantısını olumlu ve olumsuzluk ilişkisi içerisinde ortaya koyar. Derin yapıda biri gerçekleşen, diğeri ise gerçekleşmeyen iki cümle yapısı mevcuttur:

Sabah kahvaltı yapmadı. Okula gitti.

gerçekleşmeyen (olumsuz) gerçekleşen (olumlu)

Derin yapıda müstakil bir cümle olan “sabah kahvaltı yapmadı” cümlesi, dönüşümler sonucunda bağlayıcı görevi olan –mAdAn zarf-fiil ekiyle fiilimsi öbeğine dönüşmüş ve “okula gitti” temel cümlesi ile birleşik cümle yapısı içerisinde; “*sabah kahvaltı yapmadan okula gitti*” şeklinde yüzey yapıya çıkmıştır. Buradaki temel cümle yan cümle bağıntısının tamamen bir olumsuzluk bağıntısı olduğunu söyleyebiliriz. Olumsuzluk ifade eden –mAdAn zarf-fiil eki yapısı, bunun –mA olumsuzluk eki ve –dAn hal ekinin oluştuğu bir yapı olduğunu düşündürmektedir.

Zaman

–mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu yapıların ön plana çıkan diğeri bir anlam özelliği de zaman bildirmesidir. Korkmaz (2017: 863) bu zarf-fiilin “–mAdAn önce” anlamıyla kullanıldığında, işlev bakımından eylemdeki hareketin, zarf-fiilin bildirdiği eylemden önce gerçekleştiğini ifade eder. Bozkurt’a (2010:

235) göre bu ek bir taraftan olumsuzluk anlamı verirken diğer taraftan durum ve zamanı da belirler. “Karşımıza geçip saatlerce *durmadan* konuştu.” Yılmaz’a (2010: 40) göre yüzey yapıda yardımcı eylem gerçekleşmiyor, asıl eylem gerçekleşiyor görünüyor; -mAdAn’ın işlevi ya zamanda öncelik ya da zamanda yaklaşma/yakınlıktır: “Erkenden otele dönmek istiyorum. Kimse gelmeden.” “Kar bastırmadan suyu bulmalıyım.” Deny (2012: 822) –mAdAn zarf-fiil ekini; olumsuzluk zarf-fiili ve zaman zarf-fiili olmak üzere iki başlıkta ele alır ve zaman anlamını şu şekilde açıklar:

“Olumlu a) –mAdAn ki hafifletilmiş fiil adı eki olan –mA’dan sonra ayrılma hali edatı alan -dAn getirilmekle yapılır: -mA + dAn (ki vurgu bunda –dAn’dadır): kardeşim gezmeden (=mekden) geldi (‘gezme’ olumlu fiil adının ayrılma halini); olumlu b) –mAdAn yine hafifletilmiş fiil adı eki olan –mA’nın sonuna –dAn ve arkasından *evvel*, *önce* kelimelerinden biri getirilerek yapılmış bir zarf-fiil niteliğindedir. Bu, *evvel*, *önce* kelimeleri atılıp takdir edilmek biçimiyle kullanılır: evi gezmeden bir şey diyemem ‘gezmeden önce’. Görüldüğü gibi bu zarf-fiil *gezmekten önce* anlamında olduğu için ondaki –mA olumsuz eki değil, fiil adı ekidir.”

–mAdAn zarf-fiil ekini kapsamlı bir şekilde ele alan Banguoğlu (2011: 431–432–436) bu ekin asıl fiilin zamanca önceliği anlamında da kullanıldığını ifade ederek bunu *Öncelik Zarffiiileri* başlığı altında verir ve zaman anlamındaki kullanımını şu şekilde açıklar:

“Öncelik Zarffiiileri (gérondif d’antériorité) cümle fiilinin zamanca önceliği anlatımını getirirler. Hal zarffiiilinden saydığımız –meden yokluk zarffiiilerinin aynı zamanda öncelik anlamında kullanıldığını gösterdik, “*Çanakale’ye varmadan koptu kıyamet*“. Yeni Türkçede bundan başka ve başlı başına bu anlamda kullanılan zarffiiiller bu –*me* ve –*mez* yatık fiillerinin önce ve evvel takılarını alarak meydana getirdikleri takı öbekleridir. Bu eklerden birincisi vurgusuz, ikincisi vurguludur. “*Hareket etmeden önce görüşelim.*” “*İşe girişmezden önce amcama danıştım.*” “*Müdür olmazdan evvel böyle konuşmuyordu.*”

Göğüş’e (1969: 125) göre -mAdAn, -mA olumsuzluk eki ve –dAn hal ekinen oluşmuştur. –mA ekinin bazen –mAz olarak da görülebileceğini (-mAzdAn), bu eklerden dolayı, yaptığı zarf-fiillerin anlamlarının olumsuz olduğunu ifade eden Göğüş bu konudaki görüşünü şöyle devam ettirir:

“Temel cümlecik fiilinin olumlu ya da olumsuz bulunduğuna göre iki türlü anlam verir: 1. Temel cümlecik fiili olumlu ise, ulacın gösterdiği işin daha önce geçtiği anlaşılır: „Kapı ben gelmeden kapanmış“ “İşte tabut kadar ve içerisine uzanmadan ölümü hatırlatan yataklar...” (Cenap Şahabettin). 2. Temel cümlecik fiili olumsuz ise, ulacın gösterdiği iş, temel cümlecik anlamı için şart, gereklilik bildirir: “Azık almadan yol çıkmamalı.” “Medeni kanuna göre 18 yaşına basmadan evlenilmez.”

–mAdAn zarf-fiil ekinin yapısı, görevi ve hangi anlamlarda kullanıldığı araştırıldığında, zaman ifadesinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu ekin zaman anlamı söz konusu olduğunda, öncelik sonralık bağıntısı içerisinde her ikisi de gerçekleşen iki eylem vardır. Bu ekin zaman anlamını olumsuzluk anlamından ayıran temel farklılığı şu şekilde açıklayabiliriz: Olumsuzluk ifade ettiğinde biri gerçekleşen, diğeri ise gerçekleşmeyen bir birleşik cümle yapısı mevcuttur. Ancak zaman ifadesi anlamında ise her ikisi de gerçekleşen bir birleşik cümle yapısı mevcuttur:

Bir bilet satın aldı. Otobüse bindi.

Bağlayıcı özelliği olan –mAdAn zarf-fiil eki, temel cümle yan cümle bağlantısını bir zaman ilişkisi içerisinde ortaya koymaktadır. Her iki eylem de gerçekleşmiştir. Ancak biri yapılmadan önce diğeri yapılmıştır:

(Önce)bir bilet satın aldı. (Sonra) otobüse bindi.

Derin yapıda müstakil iki temel cümle olarak mevcut olan bu yapılardan biri (otobüse bindi), bağlayıcı görevi olan –mAdAn zarf-fiil ekiyle fiilimsi öbeğine (otobüse binmeden önce) dönüşmüştür. Bu iki cümle; temel cümle ve yan cümle (fiilimsi öbeği), dönüşümler yoluyla birleşik cümle yapısı içerisinde yüzey yapıya çıkmıştır:

Otobüse binmeden (önce) bir bilet satın aldı.

gerçekleşen (olumlu) önce gerçekleşen (olumlu)

Temel cümle yan cümle bağıntısının, bir olumsuzluk ifadesi olmadan zaman bağıntısına dayandığını söyleyebiliriz. Burada zaman bağıntısı ifade eden –mAdAn zarf-fiil eki yapısı, bunun –mA isim yapım eki ve –dAn hal ekinen oluşmuş olabileceğini düşündürmektedir. –mAdAn eki gerektiğinde “önce” edatı ile vurgulanıp pekiştirilebilmektedir. “Önce” edatı –dAn hal ekinen sonra isimlere gelebildiği gibi, fiilden yapılmış isimlere (isim fiillere) de gelebilmektedir:

Okuldan önce bana uğra!

Yatmadan önce kitap oku!

Bu iki örnek cümlede de görebileceğimiz gibi –mAdAn ekinin zaman ifadesinin, -mA isim fiil eki, -dAn hal eki şeklinde oluşmuş olabileceği akla daha yatkın gözükmektedir.

Tarz ve şekil

–mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu yapıları, bir eylemin nasıl ve hangi şekilde ortaya çıktığını açıklayan yan cümleler olarak tanımlayabiliriz. Ancak biraz daha detaylı ele aldığımızda, temel cümledeki eylemindeki beklentinin dışında ortaya çıkan yan cümle eylemi olarak da açıklanabilir. Koç (1998: 355) -mAdAn zarf-fiil ekinin “eylem kök ve gövdelerine gelerek durum bildiren ulaç yapar” şeklinde açıklar. Gencan’a (1978: 204) göre –mAdAn zarf-fiili, kendisinden sonra gelen fiilin veya fiilimsinin: a) yapılma zamanını belirtmeye; b) ne halde, nasıl yapıldığını bildirmeye yarar. Yılmaz’a (2010: 41) göre yardımcı eylem olumsuz, asıl eylem olumlu ise; aralarında tarz ilişkisi kurulmaktadır: “Kendisi acele etmeden okudu.” Karaağaç (2013: 386) bu ekin Türkiye Türkçesinde olumsuzluk bildiren yegâne zarf-fiil eki olarak, hem zaman hem durum bildirdiğine vurgu yaparak, zaman ifadesi yanında, eylemin durumuna da işaret ettiğini söyleyerek şu örnekleri verir: “Beni görmeden gitme.” “Senin yardımın olmadan da, o bu işi başarabilir.” Göğüş (1968: 126) –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulan yan cümlelerin tarz anlamı da verdiğini ifade ederek şu örneği verir: “Koskoca denizde insan zerrelere dostça oynaşmalarını neşe bulmadan seyrettim (Ahmet Haşim).”

Bu zarf fiil ekiyle kurulu yapı, yüklem bildirdiği eylem veya işin nasıl yapılması gerektiği veya nasıl yapıldığı konusunda yüklemi tamamlamaktadır. Örneğin, “Düşünmeden konuşma!” cümlesinde konuşmak için önce düşünmek gerektiği, düşünülmeden konuşulduğunda hatalı, yanlış şeylerin söylenebileceği kanısıyla bir uyarı vardır. “Arkasına bakmadan gitti” cümlesinde ise giderken arkaya bakma eyleminin gerçekleşmediği ve böylece gitme eyleminin yapılaş şekli ortaya konmaktadır. Türkçede –mAdAn zarf-fiil ekinin asli anlamlarının yanında öne çıkan diğer bir anlam özelliği, temel cümledeki eylemin yapılaş tarzını ve şeklini bildirmesi olarak açıklanabilir. Nitekim bu ekin Almandaki eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacı ile kurulu yan cümleler (modale Nebensätze) tarz ve şekil bildiren yan cümleler başlığı altında verilir ve asli görevi eylemin yapılaş şeklini ve tarzını bildirmektir.

Şart/gereklilik

–mAdAn zarf-fiil eki örtük (implizit) olarak şart/gereklilik de ifade edebilmektedir. Bunu, bu ekle kurulu birleşik cümle yapılarını anlam açısından incelediğimizde tespit edebilmekteyiz. Göğüş (1968: 126) bu ekle kurulu birleşik cümle yapılarında, temel cümlenin fiili olumsuz ise zarf-fiilin belirttiği eylemin, temel cümlenin anlamı için şart ve gereklilik bildirdiğini ifade eder ve aşağıdaki cümleleri verir:

Abdest almadan namaz kılınmaz. (Namaz kılmadan abdest almalı).

Azık almadan yola çıkmamalı. (Yola çıkmadan azık almalı).

Medeni kanununa göre 18 yaşına basmadan evlenilmez.

Göğüş'ün bu açıklaması, bize bu cümlelerin hem şart hem de zaman anlamında kullanılabileceğini göstermektedir. Bu durumu Almandaki eşdeğerlilikleri ile karşılaştırmalı bir şekilde verdiğimizde alternatif şekillerini daha belirgin olarak görebilmekteyiz:

Tarz: Abdest almadan namaz kılınmaz.

Man darf nicht beten, ohne dass man die rituelle Waschung vornimmt.

Zaman: Namaz kılmadan (önce) abdest alınır.

Bevor man betet, nimmt man die rituelle Waschung vor.

Gereklilik: Namaz kılmadan abdest almalı.

Bevor man betet, muss man die rituelle Waschung vornehmen.

Şart: Namaz kılınacaksa abdest almalı.

Wenn man betet, muss man die rituelle Waschung vornehmen.

Göğüş'ün (1968: 126) “abdest almadan namaz kılınmaz” cümlesi, her ne kadar Türkçedeki şart cümlesinin Almandaki eşdeğerliliği olan “wenn” bağlacıyla kurulu bir cümlenin eşdeğerliliği olmasa da, örtük olarak bir şart ifade eder. Zira namaz kılma, bu eylemi yapmadan önce yerine getirilmesi gereken bir şarta bağlanmaktadır:

Eğer abdest almazsanız namaz kılamazsınız.

Wenn Sie die rituelle Waschung nicht vornehmen, dürfen Sie nicht beten.

Yapılması gereken ancak yapılmayan bir eylemi ortaya koyan başka bir örnekle şart ve gerekliliğin örtük olarak ortaya çıkışını pekiştirebiliriz:

Yaşlı adam bilet almadan otobüse bindi. (Yaşlı adam bilet almadı. Yaşlı adam otobüse bindi.)

Bilet alması gerekirken almadı. Normalde alması gerekirdi. Yapılmaması gereken bir eylem yapılmıştır. Bu cümlede örtük olarak yapılan olumsuz hareketin yol açacağı sorunların söz konusu olabileceği sonucuna da varabiliriz.

Ancak, “ses çıkarmadan ders çalışıyor” cümlesinde bir gereklilik söz konusu değildir. Hatta bu cümlelerin derin yapısına baktığımızda esas itibarıyla semantik ve örtük olarak olumlu bir durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. “Ders çalışıyor.” “Ses çıkarmıyor.” “ses çıkarmadan” eylemi sentaktik olarak olumsuz bir yan cümle olsa da örtük olarak olumlu bir duruma işaret eder. Ders çalışıyor, ancak ses çıkarmıyor. Sorun yok. Eğer ses çıkarsaydı olumsuz bir durum söz konusu olabilirdi.

Yılmaz’a (2010: 42) göre yüzey yapıda yardımcı eylem de, asıl eylem de gerçekleşmiyor görünüyorsa; - iki eylem arasında şart ilişkisi vardır: Asıl eylemin gerçekleşmesi için yardımcı eylem şart koşulmaktadır. “Haraç vermeden Pazar kurulur mu?”

Bu açıklamalardan şu sonuca varabiliriz. –mAdAn zarf fiil ekiyle kurulu yan cümle ile bu cümlelerin bağlı olduğu temel cümle arasında şart ve gereklilik ilişkisi vardır. Gereklilik ilişkisi ile yapılması gereken bir eylem ve bu eylemin yapılmaması durumunda ortaya çıkacak olumsuz sonuçlar ifade edilmektedir. Şart ilişkisi ile bir eylemin yapılması/yapılabilmesi bir şarta bağlanmaktadır. –mAdAn zarf-fiili ile kurulu yan cümle, yüklemi olumsuz olan bir temel cümle içerisinde yer alırsa şart ya da gereklilik anlamı kazanır. “Bu kitabı okumadan konuyu anlayamazsın.” (Bu kitabı okuman gerekir/şart) gibi.

Olağan dışılık

–mAdAn zarf-fiil eki, diğer özellikleri kadar yaygın olmamakla birlikte örtük olarak bir olağan dışılık anlamı da verebilmektedir. Yapılan eylem, olması gerektiği şekilden ya da beklenenden daha farklı olarak ortaya çıkmaktadır:

Kar, kış demeden yola çıktı.

Beni beklemeden alelacele yola koyuldu.

Para vermeden otobüse binmek istiyordu.

Burada ortaya çıkan bir bağdaşmazlık, uyuşmazlık, beklenmeyen bir durumdan (Konzessivität) söz edebiliriz. Temel cümledeki eylem, yan cümlede yapılması beklenen, ya da olması gereken şekilden farklı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yılmaz’a (2010: 41) göre yardımcı eylem olumsuz, asıl eylem olumlu ise; aralarında olumluluk ilişkisine dayalı olağan dışılık (sıra dışılık, gizli gereklilik) ilişkisi vardır:

Çanakkale içinde vurdular beni/Ölmeden mezara koydular beni (Çanakkale Türküsü).

Sabah saatin üçüydü ama Viki ... Sabahın körü demeden pembe rujunu sürmüştü (Buket Uzuner).

Süreklilik

–mAdAn zarf-fiil ekinin süreklilik ifade etmesi, yine örtük olarak tespit edebileceğimiz bir anlam özelliğidir. Burada da yan cümlelerin eylemi olumsuzluk ilişkisi içerisinde temel cümleye bağlanmaktadır.

Yılmaz'a (2010: 41) göre yardımcı eylem olumsuz, asıl eylem olumlu ise; aralarında olumluluk ilişkisine dayalı süreklilik ilişkisi vardır: "Kar, kış demeden senelerce çalıştı." "Gece gündüz durmadan konuşuyor." Bu ekin süreklilik ifade etmesi anlamında Korkmaz (2017: 864) "durmadan" zarf-fiilinin kalıplaşmaya ve anlam kaymasına uğrayarak ilgili bulunduğu fiile "hep, sürekli olarak" anlamıyla bağlanan daha güçlendirilmiş bir işlev kazandırdığını ifade eder. Bunun eşdeğerliliği Almancada "ohne dass" bağlacı ile kurulu bir yan cümle olabilirken, ayrıca bunun yerine yine *durmadan* anlamında "rastlos, unaufhörlich, ständig" gibi zarflar veya "ununterbrochen, andauernd" gibi partisipler de olabilmektedir. Ancak kısa yan cümleler söz konusu olduğunda bunların yerine zarflar veya partisipler tercih edilmektedir. Zira Türkçedeki fiilimsilerin Almancadaki eşdeğerliliği bir yan cümle olabilirken, bir partisip, bir isim veya bir zarf da olabilmektedir:

Yağmur durmadan yağıyordu.

Es regnete ununterbrochen.

Durmadan beni arıyor.

Er ruft mich ständig an.

–mAdAn zarf-fiil ekinin Almancadaki eşdeğerlilikleri

Türkçede bir bağlayıcı (Junktor) vazifesi gören -mAdAn zarf-fiil ekinin Almancadaki eşdeğerliliği "ohne dass" bağlacıdır. Ancak bu ekin Almancadaki eşdeğerliliği, birincil olarak „ohne dass“ bağlacı ya da bunun yerine kullanılabilir "ohne ... zu + Infinitiv" mastar cümlesi olabilirken, ikincil olarak veya örtük anlamıyla "ohne dass" bağlacının "bevor", "wenn", "obwohl" gibi bağlaçlarla da karşılandığını tespit edebilmekteyiz.

"Ohne dass" bağlacı ile kurulu cümleler en basit ifadesi ile; mevcut olmayan, eksiklik arz eden ya da temsil edilen durumu betimlemek için kurulmuş yan cümle olarak tanımlanabilir. Duden (1998: 405) bunu beklenen bir sonuçla ilgili ortaya çıkmayan durum ifadesi olarak tanımlamaktadır. Helbig ve Buscha (2000: 280) "ohne dass" bağlacıyla kurulan yan cümlelerin hem eksik olan, gerçekleşmeyen bir durumu, hem de temel cümlede ortaya çıkması beklenen bir durumun ortaya çıkmadığını açıklayan cümleler olarak tanımlar. Zielinski (1981: 123) "ohne dass" veya "ohne ... zu + Infinitiv" ile kurulan modal cümlelerin genellikle beklenen ancak ortaya çıkmayan bir sonucu göstermeleri durumunda sonuç bildiren (konzessiv) bir yan anlamının olduğunu ifade eder. "Ich schrieb ihm zweimal, ohne ein Antwort zu erhalten." (Bir cevap almadan/alnamama rağmen ona iki kez yazdım).

Almanca söz dizimi içerisinde "ohne dass" bağlacı, "Modalsätze" (tarz ve şekil bildiren cümleler) başlığı altında verilmektedir. Almancada "Modalsätze" eksiklik arz eden bir durumu ortaya koyan ve olumsuzluk bildiren cümleler olarak da tanımlanır. "Ohne dass" bağlacıyla kurulu yan cümle birçok kaynakta, temel cümlede gerçekleşmeyen bir durumu ya da eylemi açıklayan yan cümle olarak tanımlanır. Bu bağlaçla temel cümleye bağlanan yan cümle, olması beklenen bir eylemin gerçekleşmediğini açıklar. Yan cümlede, olmayan veya olmamış olan ikincil bir olay açıklanır. "Ohne dass" bağlacıyla kurulu yan cümlelerin yer aldığı birleşik cümlelerin derin yapısını ve yüzey yapısını şu şekilde açıklayabiliriz:

Er kam plötzlich herein. Er klopfte nicht an.

Aniden içeri girdi. Kapıyı çalmadı.

Er kommt plötzlich herein, ohne dass er anklopft.

Kapıyı çalmadan aniden içeri girdi.

Temel cümle ile yan cümlelerin öznelere aynı olması durumunda, “ohne dass” bağlacı ile kurulan yan cümle yerine, öznenin mevcut olmadığı; “ohne ... zu + Infinitiv” ile kurulan bir mastar cümlesi (Infinitivsatz) kullanılmaktadır:

Manche Leute können gut leben, *ohne dass* sie arbeiten.

Manche Leute können gut leben, *ohne zu* arbeiten.

Bazı insanlar çalışmadan iyi yaşayabilmektedirler.

Ayrıca yan cümlelerin isimleştirilmesi yoluyla, bu yan cümlelerin bir zarf görevi ile temel cümle içerisinde yer alması da mümkündür. Bu durumda birleşik cümlelerin temel cümleye indirgenmiş şekli söz konusudur:

Ich konnte meine Präsentation verwirklichen, *ohne dass die Zeit begrenzt wurde.*

Ohne *Zeitbegrenzung* konnte ich meine Präsentation verwirklichen.

Zaman sınırlaması olmadan/olmaksızın sunumumu gerçekleştirebildim.

–mAdAn zarf-fiil eki “önce” edatı ile kullanıldığında, zaman ifadesi (Temporalität) ön plana çıkar ve temel cümledeki eylemin yan cümlelerin eyleminden önce gerçekleştiğini bildirir. Bu durumda bu ekin eşdeğerliliği Almandaki “bevor” bağlacıdır:

Bevor ich ins Bett gehe, trinke ich ein Glas Milch.

Yatmadan önce bir bardak süt içerim.

Türkçedeki fiilimsi yapılar ve bunların Türkçedeki eşdeğerliliklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyan Ersen ve Rasch (2011: 212) –mAdAn zarf-fiil eki ile kurulu cümlelerin eksik olan ya da ortaya çıkmadığı düşünülen bir durumu ifade ettiğini açıklar ve –mAdAn ile kurulu birleşik cümlelerde özne değişiminden bahsederek bu zarf-fiil ekinin Almandaki eşdeğerliliğinin „ohne dass“ bağlacı olduğunu, “ohne dass” bağlacı yerine öznenin mevcut olmadığı bir “ohne zu ... Infinitiv” cümlesinin de kullanılabileceğini verdikleri örneklerle açıklarlar:

Gül seni görmeden ayrıldı.

Gül ist weggegangen, ohne dich gesehen zu haben.

Gül seni görmeden sen ayrıldın.

Du bist weggegangen, ohne dass Gül dich gesehen hat (Ersen ve Rasch (2011: 212).

Birleşik cümle yapılarında, hem Almanca hem de Türkçede öznelerin aynı ve farklı olması durumunda nasıl bir uygulama yapılması gerektiği dikkati çekmektedir. Her iki dilde de öznelerin farklı olması durumunda temel cümlede ve yan cümlede öznelerin belirtilmesi gerekmektedir. Türkçede temel cümlede yüklemde şahıs eki olduğu için özne (gizli özne) belirtilmeden de cümle ifade edilebilir ve özne belirsizliği söz konusu olmaz. Ancak Almancada temel cümle ve yan cümlede özneleri farklı ise her iki cümlede de öznenin kullanılması gerekir. Zira Türkçeden farklı olarak Almancada yan cümle çekimli fiillidir. Türkçede ise fiili çekimsiz yan cümleler olarak da adlandırılan fiilimsi yapılar söz konusudur:

a) <i>Ich bin an Ihrem Haus vorbeigegangen, ohne dass Sie mich gesehen haben.</i>	<i>Siz beni görmeden, ben sizin evinizin önünden geçtim.</i>
b) <i>Ich bin an Ihrem Haus vorbeigegangen, önünden ohne dass ich Sie gesehen habe.</i>	<i>Ben sizi görmeden, (ben) sizin evinizin önünden geçtim.</i>
c) <i>Ich bin an Ihrem Haus vorbeigegangen, ohne Sie gesehen zu haben.</i>	<i>Ben sizi görmeden, sizin evinizin önünden geçtim.</i>

C’de temel cümlede ve yan cümlede ortak olan özneler, Almancada yan cümlede, Türkçede ise temel cümlede mevcut değildir.

–mAdAn zarf–fiil eki ile kurulu yapıların Almancadaki eşdeğerliliği, esas itibariyle tarz ve şekil bildiren cümleler (Modalsätze) başlığı altında verilir. Ancak bu eşdeğerlilik sadece eylemin tarz ve şeklini (Modalität) ifade eden cümle şekilleriyle değil, ayrıca olumsuzluk (Negation), zaman (Temporalität), şart (Konditionalität), olağan dışılık (Konzessivität) vb. anlam özelliklerini ortaya koyan cümle şekilleriyle de ifade edilmektedir. Bunlar bazı cümle yapılarında açık (explizit) bazı cümle yapılarında ise örtük (implizit) olarak ortaya çıkar.

Modalität (tarz/şekil)

Almancada modal (tarz ve şekil bildiren) cümle ile temel cümlede eyleminin hangi tarz ve şekilde olduğu tasvir edilir. Almancada modal cümleler (Modalsätze) temel cümlede eyleminin yapılaş şeklini ve tarzını ifade eden “indem”, “dadurch, dass”, “ohne dass” gibi bağlaçlarla temel cümleye bağlanan birleşik cümle yapılarıdır. Duden (1998: 806) modal cümleyi, temel cümlede belirtilen eylemin yan cümlede nasıl ortaya çıktığını belirten cümleler olarak tanımlar.

Bu yan cümle bağlaçları içerisinde “ohne dass” bağlacı Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil ekinin eşdeğerliliğidir. Temel cümle ve yan cümlelerin öznelerinin aynı olması durumunda “ohne dass” bağlacı yerine bir mastar (ohne ... zu + Infinitiv) cümlesi kurulabilmektedir:

Er ging auf der Straße, ohne dass er nach links und nach rechts schaute.

Er ging auf der Straße, ohne nach links und nach rechts zu schauen.

Sağa sola bakmadan caddede yürüyordu.

Weitmann (2001: 179) –mAksIzIn zarf-fiil şeklinin Almandada “ohne ... zu + Infinitiv” şekliyle sadece temel cümle ve yan cümlelerin öznelere aynı olması durumunda tarz ve şekil ifade eden eylemlerde kullanıldığını belirterek aşağıdaki örnekleri verir:

Uyumaksızın sabaha kadar yürüdük

Ohne zu schlafen sind wir bis zum Morgen marschiert.

Annem hiçbir şey söylemeksizin odadan çıktı.

Meine Mutter ging ohne etwas zu sagen aus dem Zimmer.

Seni görmeden-meksizin gittim.

Ich bin gegangen, ohne dich zu sehen (Weitmann, 2001: 203).

–mAdAn ile kurulu birleşik cümleler, her ne kadar bu zarf-fiilin ön plana çıkan olumsuzluk anlamı olsa da aynı zamanda yan cümlede yapılan eylemin tarz ve şeklini ortaya koyan bir zarflık özelliği de göstermektedir. “Ohne dass” bağlacı, yapılan eylemin tarz ve şeklini ortaya koyarken eylemin olumsuz bir şekilde gerçekleştiğini de tarif eder. Zarflık göreviyle eylemin yapılaş tarzını ve şeklini ortaya koyan olumlu cümleler de vardır. Ancak bunlar başka bağlayıcı ya da bağlaçlarla (-ArAk: indem) ifade edilebilmektedir. Burada “ohne dass” bağlacının ya da bunun eşdeğerliliği olan -mAdAn’ın şekil açısından da ortaya koyabildiğimiz olumsuzluğu söz konusudur. Çalışmamızda Türkçede –mA ekinin olumsuzluk eki olduğu konusundaki görüşlere yer vermiştik. Almandada çift yapılı “ohne dass” bağlacının “ohne” kısmı, Türkçede isimden yokluk eksiklik bildiren anlamda sıfat türeten bir ek olan -sIz anlamını karşılamaktadır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu sadece olumsuzluktan ibaret bir niteleme değil aynı zamanda eylemin olumsuzluk içerisinde yapılaş tarzını ortaya koyan bir tasvirdir:

Manche Leute reden, ohne dass sie nachdenken.

Bazı insanlar düşünmeden konuşuyor.

Sie können nicht ins Ausland reisen, ohne dass Sie Visum erhalten.

Vize almadan yurt dışına çıkamazsınız.

Er überquerte die Straße, ohne dass er auf den Verkehr achtete (Helbig ve Buscha, 2000: 252).

Trafiğe dikkat etmeden caddeyi karşıdan karşıya geçti.

Almandada yan cümlelerin büyük bir bölümü isimleştirilmek suretiyle, kelime ya da kelime gruplarına dönüştürülebilmektedir. “Ohne dass” bağlacı ile kurulu yan cümle yerine, bu bağlacı karşılayan bir Präposition olarak „ohne“ ile bir isimleştirme (Nominalisierung) yapılabilir. Yan cümle bağlacının bir parçası olan “ohne”, aynı zamanda Almandada bir şeyin yokluğunu ifade etmek için kullanılan modal bir “Präposition”dur ve “Präposition” olarak kullanıldığında Türkçedeki isimden sıfat yapım eki olan –sIz’ın eşdeğerliliği olarak, yan cümle isme dönüştürülür ve “ohne” isme dönüştürülen yapının önünde yer alır:

Ohne dass Sie zweifeln/Ohne zu zweifeln, können Sie diesen Wagen kaufen.

Tereddüt etmeden bu arabayı satın alabilirsiniz.

Ohne Zweifel können Sie diesen Wagen kaufen.

Tereddüsüz bu arabayı satın alabilirsiniz.

Er hat die Prüfung bestanden, ohne dass ich ihm geholfen habe.

Ben ona yardım etmeden sınavı başardı.

Ohne meine Hilfe hat er die Prüfung bestanden.

Benim yardımım olmaksızın sınavı başardı.

Die alte Frau geht zum Supermarkt, ohne dass sie Geld dabei hat.

Yaşlı kadın parası olmadan markete gidiyor.

Die alte Frau geht ohne Geld zum Supermarkt.

Yaşlı kadın parasız markete gidiyor.

Negation (olumsuzluk)

Zaman ifadesinin dışındaki bütün şekillerde; tarz (Modalität), şart (Konditionalität), olağan dışılık (Konzessivität) vb. “ohne dass” bağlacının ve Türkçedeki eşdeğerliliği –mAdAn’ın olumsuzluk anlamı ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu bağlacın olumsuzluk anlamı ön plana çıkmaktadır. Hem Türkçede hem Almandada yapılan tanımlamalardan bunu tespit edebilmek mümkündür. Almandadaki yan cümleler konusunda kapsamlı bir çalışması olan Zielinski (1983: 122) “ohne dass” veya bunun yerine kullanılan “ohne... zu + Infinitiv” ile kurulan yan cümleleri, temel cümleyle bağlantılı eksik bir durumu açıklayan cümleler olarak tarif eder:

Die Konferenz ging zu Ende, ohne dass es zu der erwarteten Einigung gekommen wäre (Zielinski, 1983: 122).

Konferans, beklenen anlaşmaya varılmadan sona erdi.

Rolffs (1997: 382) “ohne dass” ile kurulu cümleleri, temel cümle ile ilgili eksiklik arz eden bir durumu ortaya koyan yan cümle olarak tanımlar ve aşağıdaki cümleyi verir:

Ohne zu schlafen, hat sie die ganze Nacht durchgearbeitet.

(Hiç) uyumaksızın/uyumadan tüm gece boyunca çalıştı (1997: 383).

Helbig ve Buscha (2005: 604) “ohne dass” bağlacı ile kurulan yan cümlelerin, temel cümlede gerçekleşmesi beklenirken gerçekleşmeyen bir durumu tasvir ettiğini açıklar ve yan cümlelerin olumsuzluğuna vurgu yapar:

Eine Kundin betrat den Laden, ohne dass der Verkäufer sie bemerkte (= Der Verkäufer bemerkte sie nicht.)

Satıcı onu fark etmeksizin bir müşteri dükkâna girdi. (=Satıcı onu fark etmedi.)

Er half mir, ohne dass ich ihn darum gebeten hatte. (= Ich hatte ihn nicht darum gebeten.)

Ben ondan bunu rica etmeden, o bana yardım etti (Ben ondan bunu rica etmedim.)

Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil ekinin olumsuzluk anlamıyla ön plana çıktığı gibi, eşdeğerliliği olan „ohne dass“ bağlacının da esas itibarıyla olumsuz anlamlar ortaya koyduğu aşikârdır. Bunu yukarıda ifade ettiğimiz gibi “ohne dass” bağlacının yapısından da tespit edebilmekteyiz. Bu olumsuzluk, temel cümleyi olumsuzluk zarf-fiili göreviyle bütünleyen yan cümlede ortaya çıkar. Bizim yan cümle olarak değerlendirdiğimiz zarf-fiilli yapı cümlelerin bir ögesidir ve zarf göreviyle temel cümleyi bütünler. Eşdeğerliliği olan Almandaki yapıyı incelediğimizde, orada da bu durumu tespit edebilmekteyiz. Nitekim Almandaki “ohne dass” bağlacıyla kurulan yan cümle de bir cümle ögesi göreviyle işlev görür ve temel cümlelerin zarf tümleci olarak görev yapar. Her iki dilde de zarf tümleci olarak görev yapan bu yan cümleler olumsuzluk anlamıyla temel cümleyi tamamlayan yapılardır:

Ich bin, *ohne zu frühstücken*, aus dem Haus gegangen (Ersen ve Rasch, 2012: 249).

Kahvaltı etmeden evden çıktım.

Temporalität (zaman)

–mAdAn zarf fiil eki *önce/evvel* edatıyla birlikte kullanılarak birleşik zarf-fiil oluşturur. Bu durumda Almandaki daha çok “bevor/ehe” (-mAdAn/-mAzdAn önce) bağlaçlarını karşılar. Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil eki ve bunun Almandaki eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacı, her iki dilde de tarz/şekil, zaman, şart vb. bildirmesi yönüyle benzerlik arz etmektedir. Ancak birleşik zarf-fiil -mAdAn/-mAzdAn önce/evvel ayrı kategoride değerlendirilmemelidir. Zira bu şekliyle hiçbir tereddüte mahal bırakmaksızın zaman anlamını ortaya koymaktadır. Her ne kadar –mAdAn zarf-fiil ekinin bir zaman anlamı olsa da, bu ek önce/evvel edatı ile zaman anlamına kesinlik kazandırır. –mAdAn zarf-fiil eki önce edatı ile birlikte kullanıldığında bir birleşik zarf-fiil olarak –mAdAn’ın diğer anlamlarından (olumsuzluk, tarz/şekil, şart, vb.) tamamen sıyrılmış olarak zamanı ifade eder. Nitekim bunun Almandaki eşdeğerliliği de “ohne dass” bağlacının dışında ve bir başka bağlaç grubunda yer alan “bevor/ehe” (-mAdAn önce) bağlacıdır:

Bevor er abreiste, besuchte er noch seinen Professor (Helbig ve Buscha, 2005: 602).

Yola çıkmadan önce hocası olan Profesörü ziyaret etti.

Sie bringt das Kind in den Kindergarten, bevor sie zur Arbeit geht (Helbig ve Buscha, 2005: 602).

İşe gitmeden önce çocuğu kreşe götürüyor.

Weitmann (2001: 179) -mAdAn/-mAzdAn zarf-fiil ekinin önce/evvel edatı ile birlikte ya da bu edat olmaksızın kullanılabileceğini ifade eder ve aşağıdaki örnekleri verir:

“Kahvesini içmeden işe gitti.

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Ohne seinen Kaffee zu trinken ist er zur Arbeit gegangen.

Beni gördü, ama görmezden geldi.

Er hat mich gesehen, aber er tat so, als ob er mich nicht gesehen hätte.

Konuşmadan önce düşün!

Denke nach, bevor du sprichst!”

Rolffs (1996: 373) –mAdAn önce birleşik zarf-fiilini Almancadaki “bevor/ehe” bağlaçlarının eşdeğerliliği olarak göstererek aşağıdaki cümleyi verir:

Wenn wir uns nicht beeilen, wird er die Sitzung schließen, *bevor/ehe* wir mit der Diskussion angefangen haben.

Eğer elimizi çabuk tutmazsak, biz tartışmaya başlamadan önce o, oturumu kapatacak (Rolffs, 1997: 373).

–mAdAn zarf-fiil ekinin ve Türkçedeki eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacının hem açık hem de örtük olarak birçok anlam ve kullanımda olumsuzluk ortaya koyduğunu tespit edebilmekteyiz. Ancak zaman (Temporalität) anlamı söz konusu olduğunda, Türkçede temel cümle ve yan cümlenin her ikisinin de olumlu olduğu bir birleşik cümle yapısı, Almancada ise “bevor” (-mAdAn önce) bağlacıyla kurulu olumlu bir yan cümle ve bağlı bulunduğu yine olumlu bir temel cümleden müteşekkil bir birleşik cümle yapısı mevcuttur. –mAdAn zarf-fiil ekinin olumsuzluk bildirmesi durumunda derin yapıda yan cümle mutlaka olumsuz bir cümledir. Bu ekin olumsuzluk bildirdiğini derin yapıda belirgin bir şekilde görebilmekteyiz:

Er klopft **nicht** an. Er kommt herein.

Kapıyı çalmadı. İçeri girdi.

Er kommt herein, ohne anzuklopfen.

Kapıyı çalmadan içeri girdi.

Ancak zaman anlamı söz konusu olduğunda derin yapıda cümlelerin her ikisinin de olumlu olduğunu görebilmekteyiz. Bu durum hem Türkçe hem de Almanca için geçerlidir:

Er machte die Fenster zu. Er verließ das Haus.

Pencereleri kapattı. Evden çıktı.

Bevor er das Haus verließ, machte er die Fenster zu.

Evden çıkmadan (önce) pencereleri kapattı.

Olumsuzluk söz konusu olduğunda, derin yapıda mevcut olan iki temel cümleden olumsuz olan yan cümleye dönüşerek temel cümlenin anlamını olumsuz anlamda bütünlük:

Sie hat das Haus verlassen. Sie hat ihre Tasche nicht mitgenommen.

Evden çıktı. Çantasını almadı.

Sie hat das Haus verlassen, ohne ihre Tasche mitzunehmen.

Çantasını almadan evden çıktı.

Konditionalität (şart/gereklilik)

–mAdAn zarf-fiil ekinin bir başka anlam özelliği de onun örtük olarak şart bildirmesidir. Bir eylemin yapılması, öncelik sonralık sırasına göre bir başka eyleme bağlanmaktadır. Örtük olarak bir şart anlamı ortaya çıkar. Zira sonra yapılacak eylem için önceki eylem şart koşudur. Bu cümlelerde zaman bağıntısının ön plana çıktığını görmekteyiz:

Sie können nicht ins Ausland reisen, ohne dass Sie Visum erhalten.

Vize almadan yurt dışına seyahat edemezsiniz.

Sie können nicht ins Ausland reisen, wenn Sie kein Visum erhalten.

Vize almazsanız yurt dışına seyahat edemezsiniz.

Sie müssen Visum erhalten, bevor Sie ins Ausland reisen.

Yurt dışına seyahat etmeden önce vize almanız gerekir.

Yukarıdaki cümlelerde hem bir gereklilik, hem bir şart, hem de öncelik sonralık ortaya koyan bir zaman bağıntısı vardır.

Helbig ve Buscha'ya (2005: 404) göre Almanda temel cümlede olumsuzluk ifade eden bir sözcük bulunuyorsa, yan cümle bu durumda bir şart cümlesi anlamı taşıyabilir. Yan cümlede, anlama bir etkisi olmayan seçimlik bir olumsuzluk sözcüğü ortaya çıkar (bevor nicht = wenn nicht):

Er will den Arbeitsplatz nicht verlassen, bevor er (nicht) den Fehler an der Maschine gefunden hat.

Makinadaki arızayı bulmadan işyerini terk etmek istemiyor.

Die Promovendin möchte ihre Dissertation nicht abschließen, bevor sie (nicht) alle Probleme gelöst hat (Helbig ve Buscha, 2005: 404).

Doktora öğrencisi bütün problemleri çözmeden doktorasını tamamlamak istemiyor.

Helbig ve Buscha, (2005: 404) bazı cümlelerin zaman ve şart ifade eden çift anlamlı olabileceğini söyleyerek buna aşağıdaki örneği verirler:

Er bezahlt die Rechnung nicht, bevor er (nicht) Gehalt bekommen hat.

Maaş almadan hesabı ödemez.

Bu cümle hem zaman, hem de şart anlamı içerir. Yani bu cümleyi şart cümlesi olarak şu şekilde ifade edebilmek de mümkündür:

Er bezahlt die Rechnung nicht, wenn er nicht Gehalt bekommen hat.

Eğer maaş almazsa hesabı ödemez.

Konzessivität (olağan dışılık)

–mAdAn zarf –fiil eki ile kurulu yapılar Almancada örtük olarak “Konzessivsatz” (beklenmedik bir durum ortaya koyan cümle/olağan dışılık ifade eden cümle) olarak isimlendirilen cümle yapılarını da karşılar. Buscha (2005: 609) bu cümle yapısını beklenen bir neden sonuç ilişkisinin akim kalması (Konzessivität) olarak tanımlar ve yan cümlede bahsi geçen gerekçenin beklenen sonucu ortaya koymadığını ifade eder. Bunu, beklenmeyen bir durumun ortaya çıkması olarak da ifade edebiliriz. Almancada olağan dışılık ifade eden cümleler “Konzessivsätze” başlığı altında verilir ve genellikle “obwohl” bağlacıyla kurulan cümlelerdir:

Er hat gute Note bekommen, *obwohl* er nicht genug gearbeitet hat.

Yeterince çalışmadan (çalışmamasına rağmen) iyi not ald.

Wie konnten Sie diese Kleider kaufen, *obwohl* Sie nicht genug Geld haben?

Yeterince paranız olmadan (olmamasına rağmen) bu kıyafetleri nasıl satın alabildiniz?

Obwohl er nicht eingeladen wurde, nahm er an der Versammlung teil.

Davet edilmeden (edilmemesine rağmen) toplantıya katıldı.

Er half mir, ohne dass ich ihn darum gebeten hatte.

Er half mir, *obwohl* ich ihn darum nicht gebeten hatte.

Ben ondan bunu rica etmeden (rica etmemiş olmama rağmen), o bana yardım etti

Tartışma ve sonuç

Birçok araştırmacı (Deny, 1921; Von Gabain, 1998; Korkmaz, 1969; Banguoğlu, 2011; Karahan, 1992; Ergin, 1995; Bayraktar, 2004; Gencan, 1978; Gülsevin, 2000; Aksan, 1998) –mAdAn zarf-fiil ekinin tarihi süreç içerisindeki morfolojik değişimi, hangi görevlerinin ve anlamlarının olduğu konusunda farklı tezler öne sürmüşler ancak görüş birliğine varamamışlardır. Bu zarf-fiil ekinin en eski şekillerinin Eski Türkçede gördüğümüz -matı/-meti, -madı/-medi; -matın/-metin, -madın/-medin olduğu ve Türkiye Türkçesindeki -mAdAn ekinin de daha eski bir –madın/-medin ekinen çıkmış olduğu açıklanmıştır. Ekin esas itibarıyla olumsuzluk ve zaman ifadesi özellikleri üzerinde durulmuş, tür bakımından zaman zarf-fiilleri, işlev bakımından ise olumsuz zarf-fiiller türettiği; asıl fiile zaman bakımından öncelik kazandırdığı (Banguoğlu, 2011) üzerinde durulmuştur. Ancak bu ekin asli özelliklerinden olması gereken asıl fiildeki eylemin nasıl yapıldığı, bu eylemin tarz ve şeklini açıklayan özelliği üzerinde yeterince durulmamıştır. Nitekim mukayesesini yaptığımız Almancada bu ekin eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacının asli görevi, temel cümledeki eylemin tarz ve şeklini belirleyen yan cümle olmasıdır. –mAdAn ekiyle paralel birçok özelliğe sahip olan bu bağlacın zaman (Temporalität), olumsuzluk (Negation), şart (Konditionalität) ve kabul (Konzessivität) gibi özelliklerinin

sonradan geldiğini görüyoruz. Yılmaz (2010: 37) –mAdAn zarf-fiil eki üzerine yaptığı ayrıntılı incelemesinde, bu ekin baskın işlevi olduğu söylenen “olumsuzluk” ve “zaman”ın aslında sınırlı işlevler olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ekle kurulu yan cümlelerin temel cümleyi öncelikle tarz/şekil, olumsuzluk ve zaman gibi bakımlardan bütünlendiğini, ayrıca örtük olarak şart, gereklilik, olağan dışılık vb. anlamlar bakımından da bu görevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

–mAdAn zarf-fiil ekinin tartışma konusu olan yapısı iki farklı şekilde açıklanmıştır. Bunlardan biri; –mAdAn’ın isim-fiil eki –mA ile ayrılma eki –dAn’ın birleşiminden oluşan isim-fiilden kurulu bir zarf-fiil olduğu, diğeri ise –mA olumsuzluk eki ile –dAn ayrılma ekinden oluştuğudur. Ancak kapsamlı bir inceleme sonucunda bu ekin farklı görev ve örtük anlamlarda kullanılabildiği, bu nedenle tanımlamaların hangi açıdan bakılırsa bakılsın eksik olduğu anlaşılmaktadır. –mAdAn zarf-fiil eki ile kurulu yan cümleler, temel cümledeki olayın oluşma şeklini (Modalität), olayın oluştuğu zamanı (Temporalität) ve olumsuzluğunu (Negation) ifade eder. Olayın oluşma zamanı (Temporalität) daha çok –mAdAn önce birleşik zarf-fiilinde ön plana çıkmaktadır. Ancak örtük (implizit) olarak olayın oluşma şartını (Konditionalität), olağan dışılığını (Konzessivität) vb. ifade eder. Dolayısıyla bu ekin tarihi süreç içerisindeki değişimini de dikkate alarak çok yönlü ve çok anlamlı olarak ele almamız gerekir. –mAdAn zarf-fiil ekinin anlamını olumsuzluk ve zaman anlamı ile sınırlandırmak isabetli olmaz. Nitekim Almanca ile karşılaştırmalı yaptığımız çalışmalarda, bu ekin Almancadaki eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacının kullanım özelliklerini ve anlamlarını dikkate aldığımızda, bu bağlaçla kurulu yan cümlelerin, temel cümlelerin eyleminin yapılış tarzını ve şeklini tasvir etmesi anlamının ön plana çıktığını görüyoruz. Almancada “ohne dass” bağlacının anlam özelliklerine ve eşdeğer kullanımına baktığımızda şu sonuçlara varabilmekteyiz:

Almancada “ohne dass” bağlacı, tarz ve şekil bildiren cümleler “Modalsätze” (Duden, 1998; Helbig ve Busch, 2005; Zielinski, 1981; Jude, 1957) başlığı altında verilmekte ve “ohne dass” bağlacı ile kurulu yan cümle –mAdAn ve –mAkSIZIn zarf-fiil ekleriyle kurulu zarf-fiil yapılarını karşılamaktadır. Bu bağlaçla kurulan yan cümlelerin, temel cümledeki eylemin yapılış tarzını/şeklini tarif etmesi ve olumsuzluk anlamında ise beklenen ancak ortaya çıkmayan bir sonucu göstermesi olmak üzere iki özelliği ön plana çıkmaktadır. Burada dikkati çeken husus, “ohne dass” bağlacı ile kurulu yan cümlelerin birincil anlamının temel cümlelerin eylemini tarz ve şekil açısından bütünlemesidir. Ancak Türkçede –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu yan cümlelerin diğer anlamlarının (zaman, şart, gereklilik, olağan dışılık vb.) Almancada nasıl karşılandığına baktığımızda, bunların Türkçedeki gibi örtük (implizit) olarak “ohne dass” bağlacıyla kurulu yan cümleyle verilebildiği gibi diğer bağlaçlarla kurulu yan cümlelerle de karşılanabildiği görülmektedir. Bunlar; zaman anlamı “bevor” bağlacı, gereklilik/şart anlamı “wenn” bağlacı; olağan dışılık anlamı “obwohl” bağlacı; süreklilik anlamı ise “rastlos, unaufhörlich, ständig, ununterbrochen, andauernd” gibi şekillerle karşılanmaktadır. Burada alternatif yan cümle şekillerinin Almancada daha fazla olduğunu söyleyebiliriz:

1. Tarz/Şekil (Modalität):	Polis kork madan suçlunun üzerine gidiyordu.

<i>Der Polizist ging auf den Verbrecher zu, ohne dass er sich fürchtete.</i> |
| 2. Olumsuzluk (Negation): | Kahvaltı yap madan evden çıktı.

<i>Er verließ das Haus, ohne dass er frühstückte.</i> |

3. Zaman (Temporalität): Trenden **inmeden** (önce) arkadaşını aradı.
***Bevor** er aus dem Zug ausstieg, rief er seinen Freund an.*
4. Gereklilik/şart (Konditionalität): Maaşı **almadan** (eğer maaşı almazsa) hesabı ödemez.
***Wenn** er den Gehalt nicht bekommt, bezahlt er die Rechnung nicht.*
5. Olağan dışılık (Konzessivität): Bu kaza **istemeden**/istemediğim halde oldu.
***Dieser Unfall** ereignete sich, **obwohl** ich ihn nicht wollte.*
6. Süreklilik (Kontinuität): Çanlar **durmadan** çalyordu.
***Die Glocken** läuteten **ununterbrochen**.*

Chomsky'nin üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı, derin yapı yüzey yapı ayırımına göre hem –mAdAn zarf-fiil eki, hem de “ohne dass” bağlacı ile kurulu yan cümlelerin derin yapasını tespit edebilmekteyiz. –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu birleşik cümlelerin derin yapısı incelendiğinde, bunların birleşme şekillerinin ve hangi anlamlara geldiğinin daha iyi anlaşılabilirliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim birleşik cümle yapısı arz eden bu yapıların derin yapısı incelendiğinde, anlam varyantlarının nasıl ortaya çıktığı bu araştırmada örneklerle verilmeye çalışılmıştır. Noam Chomsky'nin kuramı, bu bağlaçların zaman, olumsuzluk, tarz/şekil, şart gibi anlam ve özelliklerini tespit etmemize yardımcı olmakta ve bu husustaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır.

Örneğin “yaşlı adam bilet almadan otobüse bindi” cümlesinde, yapılması gerekirken yapılmayan bir eylem söz konusudur. Yani temel cümleyi bütünüleyen yan cümle olumsuzluk arz etmektedir. Birleşik cümlelerin derin yapısına inerek bunu şu şekilde belirleyebilmekteyiz:

Yaşlı adam bilet **almadı**. Yaşlı adam otobüse bindi.

“Yatmadan süt içti”, “güneş doğmadan uyandı” gibi cümlelerde, –mAdAn'ın, –mA olumsuzluk eki ile –dAn hal ekinden oluştuğundan hareketle olumsuz bir anlam ifade ettiğini söyleyemeyiz. Bu durum verilen birleşik cümlelerin derin yapısında iki olumlu cümlelerin var olduğu gerçeğine aykırıdır:

Süt içti. Yattı.

Uyandı. Güneş doğmamıştı.

Bu kuram, –mAdAn zarf-fiil ekiyle kurulu yan cümlelerin derin yapısından hareketle yüzey yapıya çıkış şeklinin ve temel cümleyi hangi anlamlarla (olumluluk/olumsuzluk, zaman bağıntısı, eylemin şekli, vs.) bütünlüğünün, bu konuda oluşabilecek tereddütleri ortadan kaldıracak şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Türkçede bağlayıcı görevi olan –mAdAn zarf-fiil eki ile Almancadaki eşdeğerliliği olan “ohne dass” bağlacının ve bunlarla kurulu yan cümlelerin hangi ölçülerde paralellik arz ettiklerini ve farklılıklarını karşılaştırmalı bir sistem içerisinde ortaya koymaya çalıştık. Önemli ölçüde benzerlikler olduğunu tespit ettik. Bu karşılaştırmalı çalışmanın, özellikle Türkçedeki –mAdAn zarf-fiil ekinin,

bununla kurulu yapıların ve Almancadaki eşdeğerliliklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil*. Ankara : TDK.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara : TDK.
- Bayraktar N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara : TDK.
- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi* (3. Baskı). Erzurum : Salkımsöğüt.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul : Kapı.
- Demir, T. (2006). *Türkçe Dilbilgisi* (2. Baskı). Ankara : Kurmay.
- Deny, J. (1921). *Türk Dil Bilgisi - Osmanlı Türkçesi* (Çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul : Kabalcı.
- Duden. (1998). *Schülerduden Grammatik*. Mannheim : Dudenverlag.
- Duden, Band 4 (1998). *Die Grammatik*. Mannheim : Herausgegeben von der Dudenredaktion.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara : Grafiker.
- Ergin, M. (1995). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul : Bayrak.
- Ersen-Rasch, M. I. (2012). *Türkische Grammatik*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag.
- Gabain, A. (1998). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara : TDK.
- Gencan, T. N. (1978). *Dilbilgisi*. İstanbul : Kanaat.
- Göğüş, B. (1968). Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri. *TDAY-Belleten*, 16(), 89–142.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara : TDK.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 122–143.
- Helbig G. & Buscha, J. (2000). *Übungsgrammatik Deutsch*. Berlin : Langenscheidt.
- Helbig, G. & Buscha, J. (2005). *Deutsche Grammatik*. Berlin : Langenscheidt.
- Johanson, L. (1996). Kopyierte Satzjunktoren im Türkischen. *Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF)*, 49 (1), 39-49.
- Jude, W. K. (1957). *Deutsche Grammatik*. Braunschweig : Georg Westermann Verlag.
- Karahan, L. (1992). Görülen Geçmiş Zaman Eki –dı/di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 28 (2), 335–341.
- Koç, N. (1998). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul : İnkılap.
- Korkmaz, Z. (1966). Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden<-madın <-medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, 2 (1), 259–269.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara : TDK.
- Moser-Weithmann, B. (2001). *Türkische Grammatik*. Hamburg : Helmut Buske Verlag.
- Özçelik, S. ve Erten, M. (2005). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. [yayl.y.], Diyarbakır.
- Rolfs, S. (1997). *Zum Vergleich syntaktischer Strukturen im Deutschen und im Türkischen mittels der Dependenz-Verb-Grammatik*. Frankfurt : Peter Lang GmbH.
- Sarı, M. (2014). *Nebensätze im Deutschen und ihre Äquivalente im Türkischen*. Amazon Distribution GmbH, Leipzig.

Savaşçı, Ö. (1998). *Zusammengesetzte Sätze des Türkischen unter Besonderer Berücksichtigung Ihrer Wiedergabe im Deutschen*. Huber Utz Verlag Wissenschaft, München.

Tuna, O. N. (1986). *Türk Dilbilgisi Fonetik ve Morfoloji Ders Notları*, Sakarya.

Yılmaz, E. (2010). *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara : Pagem Akademi,.

Yüce, N. (1999). *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg Yayınlar, İstanbul.

Zielinski, W. D. (1981). *ABC der deutschen Nebensätze*. Max Huber Verlag, München.

Kısaltmalar

-A: -a, -e

-All: -alı, -eli

-ArAk: -arak, -erek

-Ip: -ıp, -ip, -up, -üp

-IncA: -ınca, -ince, -unca, -ünce

-mAdAn: -madan, -meden

-mAksIzIn: -maksızın, -meksizin

-sIz: -sız, -siz, -suz, -süz